

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 1(091)

DOI 10.35423/2078-8142.2023.2.1.4

З. О. Дубняк,

доктор філософії, асистент кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка,

м. Львів, Україна

e-mail: zlatyslav.dubniak@lnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7487-1816>

ФІЛОСОФІЯ ПРАГМАТИЗМУ: ВІД ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ ДО ЛІБЕРАЛЬНИХ ТЕОРІЙ

У статті розкрито зв'язок між епістемологічними теоріями філософів прагматизму та їхніми ліберальними проєктами. За допомогою використання концептуального та компаративного аналізу у дослідженні висвітлено особливості осмислення природи знання та свободи такими представниками прагматизму, як Джон Дьюї та Ричард Рорті. Показано, що для Дьюї натуралістична епістемологія вела до критики традиційного лібералізму з його легітимацією нерівності, як і до реконструкції лібералізму, переосмислення ролі індивіда, спільноти й держави у процесі соціальної зміни. Тоді як Рорті, що потрактував прагматизм у дусі постмодернізму і виступив з деструкцією традиційних концептів, здійснив переопис лібералізму, результатом якого була відмова від приписування цій ідеології інших цілей, крім захисту свободи індивідів та їхньої приватності. У такий спосіб на засадах своїх епістемологічних теорій американські філософи сформували дві оригінальні лінії прагматичного лібералізму, що став частиною ширших ідеологічних дискусій кінця ХХ і початку ХХІ століття.

Ключові слова: Джон Дьюї, Ричард Рорті, філософія прагматизму, епістемологія, ідеологія, лібералізм, індивід, спільнота, держава, свобода, рівність.

Як відзначав американський політичний теоретик Томас Шпрагенс, жодна з великих модерних політичних ідеологій не постає як єдина ідеологія, а завжди як сімейство ідеологій [11, с. 36]. Не існує лібералізму, а є лише сімейство лібералізмів, що включає традиційний лібералізм Адама Сміта, новий лібералізм Леонарда Гобгауза тощо. Це не дивно з огляду на природу самої політики: вона є справою організації нашого спільного майбутнього, щодо якого ми завжди можемо лише робити припущення. Час ніколи не завершується і ми ніколи не можемо сказати, наприклад, що досягнута наразі свобода є тією жаданою, омріяною свободою. Тож навряд стихатиме дискусія щодо того, як повинне виглядати лібералізоване суспільство. Ліберальна політика зазнає успіху, однак частина лібералів у підсумку виявляють подальші горизонти ліберального поступу, які для них відкриває новопостала ситуація. Такий плюралізм позицій в межах великих ідеологічних напрямів є сприятливим для нас. Бо різні погляди розкривають для нас різні проблеми, з якими ми змушені зіштовхуватись у своїй практиці. Крім того, зіткнення цих поглядів – це можливість вироблення нових, ефективніших ідей.

Якщо продовжити міркування про причини урізноманітнення політичних ідеологічних традицій і говорити не лише про людську спрямованість в майбутнє, то очевидним є значення теоретичного багажу, з яким інтелектуали підходять до осмислення політики. Теорія, яка може стосуватися багатьох фундаментальних питань про реальність чи істину, часто-густо є для інтелектуалів не просто продуктом їхньої творчості, а невіддільною складовою їхньої самості. Тому в багатьох випадках котрий-небудь філософ має свою оригінальну політично-ідеологічну позицію, бо дійшов до неї за сприяння своєї метафізики. Інші численні випадки засвідчать нам, що такого зв'язку може не бути. Наприклад, геній Мартина Гайдегера у галузі онтології важко узгодити з його симпатією до нацизму, яку можна назвати політично безрозсудною. Іноді філософи можуть бути поверхневими в політичних питаннях, а іноді вони просто відділяють свої метафізичні розмисли від політичних. Однак часто ми бачимо таке ставлення і воно стає предметом до-

сліджень, особливо коли прагнемо сповна відкрити для себе оригінальні традиції в історії філософської думки.

Однією з таких недостатньо досліджених традицій на українських теренах є прагматизм. Хоча такі українські дослідники, як Анна Лактіонова, Андрій Синиця, Ніна Поліщук, Володимир Жарких, зробили значний внесок у відкриття філософії прагматизму для нашого науково-освітнього середовища, однак ширші зв'язки між різними розділами філософії прагматизму досі залишаються нерозкритими. Звісно, це стосується й вивчення цієї тематики в інших країнах, де знаходимо лише поодинокі дослідження у цьому напрямку, наприклад, представлені Ричардом Бернстейном, Метью Фестенстейном, Ричардом Шустерманом. Важко переоцінити вплив, який мали прагматисти на політичну теорію ХХ ст. Цей вплив не був одноманітним, адже прагматизм ніколи не був шкільною традицією, в якій би погляди однієї постаті канонізувалися. Навпаки: різні прагматичні філософії породили різні політичні ідеї. У цій статті нашою метою є окреслити зв'язок між теоретичною філософією прагматизму та ідеологічною теорією прагматистів на основі праць двох провідних політичних філософів прагматизму: Джона Дьюї й Ричарда Рорті. Супутньою метою цього дослідження також є порівняння ліберальних проєктів цих мислителів. Наша гіпотеза полягає у твердженні про те, що відмінні епістемологічні теорії двох прагматистів спричинили суттєві розбіжності у їхніх політичних поглядах та допомогли сформуванню дві оригінальні версії лібералізму.

Прагматичний зв'язок знання і свободи у філософії Дьюї й Рорті. Як відомо, один з найвпливовіших філософських напрямів останніх двох століть – це прагматизм, який виник на американському інтелектуальному ґрунті у другій половині ХІХ ст. та поширився світом у ХХ ст. Подібно до більшості філософських напрямів модерної доби прагматистів цікавила передусім епістемологія, тобто осмислення природи знання та істини. Творці прагматизму, як от Чарльз Пірс і Вільям Джеймс, не займалися політичною філософією. Інший класик прагматизму, Джон Дьюї, спершу також працював у галузях епістемології та логіки, однак

водночас він починав і з філософії освіти. Коли Пірс і Джеймс вже померли, у світі почали відбуватися політичні події, які дали стимул різнобічному інтелектуальному таланту Дьюї і зробили його політичним філософом: йдеться про I світову війну, виникнення європейських демократій і Радянського Союзу, зрештою – Велику економічну депресію. За словами американського дослідника філософії прагматизму Корнела Веста, бути прагматистом після Дьюї означало, серед іншого, бути соціальним критиком [12, с. 71]. Сам Дьюї ніколи не виставляв свою політичну філософію під знаменням прагматизму. Але можна виявити зв'язок між ними. У цьому допомагає звернення до його розмислів щодо ліберальної ідеології.

Дьюї вважав, що сучасний йому лібералізм у його сміт'янській версії вичерпав себе і перестав відповідати політичним потребам епохи. Якщо в XIX ст. ця ідеологія могла вважатися радикальною, спрямованою на докорінне перетворення суспільного життя, то у XX ст. вона стала засобом збереження *status quo* наявних арелів несвободи та нерівності. Тому, на думку Дьюї, потрібно відновити жилку реформізму у лібералах. Потрібно позбутися індивідуалізму Сміта, уявлень про те, що: 1) люди – це істоти, якими керує прагнення покращувати передусім своє індивідуальне становище; 2) спільнота необхідна лише для того, аби був обмін і взаємна індивідуальна вигода, а 3) держава – лише для пильнування за дотриманням правил обміну. Така ідеологія призводить до виправдання наявної несвободи й нерівності, бо не передбачає для маси індивідів можливості звільнення від ярма злиденності й неосвіченості, а отже, можливості повноцінної участі у взаємовигідному обміні. Лібералізм має стати соціальним – на такій позиції стояв Дьюї у своїй програмній праці «Лібералізм та соціальна дія» [2].

До цього американського філософа підштовхували його епістемологічні погляди. Він вважав, що пізнання не є спогляданням предметів самих у собі, воно є реакцією на подразники. Пізнання існує для пристосування й зростання індивідів у їхніх середовищах: природних і соціальних. Його метою є істина не як відображення прихованої реальності, а як спосіб ефективної дії у

довкіллі. Істина – це видобуті з природи корисні наслідки [3, с. 128–129]. Тому, так, люди – це істоти, що прагнуть покращення свого індивідуального становища, але невіддільною складовою цього покращення є інтеграція у соціальні середовища та їх спільне перетворення. Тож спільнота є не грубим інструментом для корисливих індивідів, а способом їхнього буття. У межах спільнот люди формують свою індивідуальність та розвиваються. А відтак і держава є не «нічним сторожем», а механізмом регулювання суспільних умов. Якщо люди є соціальними істотами, що їх становище залежить від суспільних умов, то варто змінювати останні. За Дьюї, цінністю лібералізму має бути не лише індивідуальна свобода, а й соціальна рівність, бо без другої перша стає неможливою.

Таку лінію думки Дьюї від натуралістичної епістемології до соціального лібералізму підхопив і головний його послідовник Сидні Гук. Погляди Гука здебільшого були підтримкою і розвитком напрацювань Дьюї. Хоча на час написання головних ліберальних праць Дьюї його учень був головним дослідником Маркса в Америці й прихильником демократичної версії соціалізму, та вже з початком II світової війни Гук переосмислив свої погляди і став на більш помірковані дьюїанські позиції соціального лібералізму та новопосталої соціал-демократії [12, с. 118]. Його цікавила та сама проблема вироблення політичної ідеології, яка уникала б, з одного боку, крайнощів традиційного лібералізму, а з іншого – соціалізму.

Однак не завжди філософія прагматизму у теоретичній філософії перетікала у соціальний лібералізм дьюїанського типу. Ричард Рорті, найвпливовіший прагматист останніх десятиліть, у деяких питаннях пристав на позиції традиційних лібералів. Варто підкреслити, що прагматизм Рорті був неопрагматизмом. Цей напрям був спробою одночасного відновлення головних ідей класичних прагматистів та поєднання їх з новопосталими напрямками думки. У випадку Рорті йшлося про постмодерну філософію [4, с. 54]. Американський філософ ніколи не зараховував себе до постмодерністів, але є підстави пов'язувати його творчість з цим інтелектуальним рухом. Він бачив спорідненість між прагматиз-

мом і постмодернізмом. Постмодерністи виступили з непримиримою критикою класичної філософії з її універсалізмом та логоцентризмом. Але ще у прагматистів був наявний цей скептичний елемент. Тому Рорті здавалося цілком виправдано називати його натхненника, Дьюї, «передчасним постмодерністом» [9, с. 327]. До того ж прагматисти не лише займалися деструкцією класичної філософії, а й намагалися говорити про значущість практичного.

Ці два елементи чітко виражені в епістемологічних напрацюваннях Рорті. Він розвінчував думку про пізнання як спосіб відображення природи: ні філософія, ні, тим паче, звичайні людські переконання не є «дзеркалом природи» [8, с. 170–171]. Натомість пізнання є способом практично давати собі раду зі світом. Це нагадує точку зору Дьюї про пізнання як спосіб пристосування й зростання у середовищах, однак є важлива відмінність. На відміну від Дьюї, Рорті не вважав, що світ раціонально обмежує вибір словників, які допомагають нам справлятися зі світом. Людина як мовна істота вільна створювати різноманітні описи про світ, а більша привабливість одного опису у порівнянні з іншим зумовлюється його кращою здатністю задовольняти людські цілі [6, с. 65].

Така епістемологія підштовхнула Рорті до відповідного погляду на лібералізм. Його ставлення до індивідуалізму традиційних лібералів було менш гострим. Лібералізм повинен захищати свободу індивідів у підприємстві, висловленні поглядів та інших сферах життя передусім тому, що не існує жодного способу відкриття непорушної моральної істини. Наприклад, ніхто не може забрати у вас право власності на засоби виробництва, вказуючи на нешляхетність вашого походження або на абсолютну рівність з іншими членами комуні. Якщо діяльність одного індивіда не спричиняється до насильницького втручання в життя іншого індивіда, то він може самостійно вирішувати, який спосіб життя вести, навіть якщо цей спосіб життя суттєво відрізняється від практик інших людей. Проблема виникає лише тоді, коли діяльність одного призводить до втручання у життя іншого. І тут цікаво, що Рорті не обмежується традиційно-ліберальним способом вирішення такого конфлікту.

Держава повинна не лише розсудити індивідів у конкретних випадках, а й викоренити системні умови, що сприяють обмеженню одними індивідами діяльності інших індивідів. Цей погляд навіть може нагадувати точку зору Дьюї. Та, з іншого боку, Рорті не готовий остаточно порвати з традиційними лібералами. Для нього зміна суспільних умов легітимна лише як спосіб ліквідації жорстокості, приниження і силювання індивідів [7, с. 65]. На його думку, держава повинна подбати про базовий дохід громадян, загальнодоступну освіту та медицину та ін. лише для того, щоб кожен індивід міг без тиску вирішити, яке життя йому прожити. Не йдеться про реалізацію індивідуального потенціалу, підвищення якості досвіду та подібні ідеали лібералізму Дьюї. Вони були б несумісними з епістемологічними поглядами Рорті.

Увиразнити цю відмінність між прагматичними проектами двох філософів можна через аналіз їхніх поглядів на ліберальну культуру. Як відомо, чимало прихильників ліберальної ідеології захоплюються уявленням про лібералізацію як шлях раціонального впорядкування суспільства. Свого часу, лібералізм, як й інші великі ідеології, постав із Просвітництва. Тому зв'язок між розширенням простору свободи і раціональним підходом до політики завжди зберігався. Звісно, традиційні ліберали були дуже обережними з накресленням легітимної сфери поширення претензій розуму. Але вже соціальні ліберали вважали, що інтелектуальне вдосконалення громадян слугує інтересам загальної свободи. Тому, наприклад, для Дьюї ключове значення мало реформування освіти [2, с. 46–47]. Нова освіта повинна була виховувати індивідів з креативним інтелектом, щоб ті впродовж подальшої соціалізації могли розумно дбати про природні й соціальні умови свого існування. Член ліберального суспільства уявлявся за зразком вченого – як людина допитлива, експериментальна, кооперативна.

Рорті вважав таку сцієнтизацію ліберальної культури слідуванням метафізичним пережиткам. Філософи, як от Дьюї чи Габермас, намагалися спустити поняття «розуму» з неба на землю, говорити про обмежену, ситуаційну, але авторитетну раціональність. На думку ж Рорті, людина не має доступу до такої, начебто

«раціональної» позиції, що давала б їй змогу неупереджено розсудити, яка з цінностей є «морально привілейованою» чи «істинною» [7, с. 50]. Відтак будь-які розмови про авторитет «кооперативного інтелекту» чи «комунікативної раціональності» є евфемізмами, спробами приховати людську безпорадність у визначенні чогось «істинного» чи «морально привілейованого». Іноді апеляція до інтелекту також може бути спробою приховати насильство. Рорті розрізняв насильство і переконування. Насильство полягає у позбавленні людей їхніх можливостей. Тоді як переконування є переважно словесним впливом на людей з метою зміни їхніх переконань. Однак, на думку Рорті, між цими двома типами стосунку є й третій, що часто вважався далеким від насильства, хоча насправді є наближеним до нього. Це раціональне переконування. Воно вважалося сумісним зі збереженням свободи, бо порядок аргументів, експертна думка і таке інше мислилися як самоочевидні даності для натхненних Просвітництвом інтелектуалів. Однак такої думки варто позбутися, вважав американський філософ [7, с. 66–67]. Раціональне переконування містить серйозну загрозу насильства, якщо розуміється як самодостатня процедура. Водночас воно може бути прийнятним, якщо апеляція до раціональності у цьому випадку розумітиметься як спосіб нагадування однодумцям певних засад їхніх спільних переконань [7, с. 83]. Іншими словами, немає потреби відмовлятися від логіки, потрібно лише ставитись до неї як до специфічного різновиду риторики.

Із цього випливає думка Рорті про те, що ліберальна культура потребує не сцієнтизації, а поетизації [7, с. 53]. Для членів ліберальних суспільств було б добре уподібнюватись поетам, а не вченим. Бо поетам властива сильна уява. Вони не претендують на встановлення загальної істини, але займаються творенням своїх приватних ідеосинкразійних словників. Ба більше, усвідомлення творчого та індивідуального характеру своїх словників схиляє поетів до чуйного ставлення до відмінних словників інших індивідів. А що є важливішим для ліберального суспільства за свободолюбних та взаємощанобливих індивідів?

Тож, у такий спосіб можна побачити, що натуралістичний прагматизм Дьюї та постмодерністський прагматизм Рорті сформували дві відмінні основи для їхніх ліберальних теорій. Цікаво, що сам Рорті вважав, що його розбіжності з Дьюї стосуються лише теоретичної філософії, лінгвістичної тематики, і не мають жодних проявів у фундаментальних питаннях (наприклад, у площині політичних поглядів) [5, с. 106]. Проте більш прискіпливі критики, як от американські дослідники прагматизму Ричард Бернштейн чи Ричард Шустерман, прослідковували розходження [1; 10]. На нашу думку, ці розходження справді варті уваги, і їх можна сформулювати так. Ліберальна утопія Рорті – це світ індивідів, зайнятих безперешкодним особистим самотворенням. Ці індивіди є політичними істотами лише настільки, наскільки потрібно підтримувати мінімальні умови для такого самотворення через соціальну політику, яка полягає у забезпеченні загальнодоступної якісної освіти, медицини, страхування тощо. Тоді як ліберальна утопія Дьюї – це світ особистостей, що дбають про якомога повнішу реалізацію власного потенціалу та об'єднуються у політичну спільноту для створення прогресивних умов заради цієї мети. Йдеться про ті самі освітні, медичні та інші інститути, однак ніколи не завершені й завжди відкриті до подальших вдосконалень. Лібералізм Дьюї є проектом нескінченної модернізації, він передбачає постійну соціальну трансформацію. І якщо для такого критика людської спроможності пізнання, як Рорті, тріумфом лібералізму є розквіт приватної сфери людського життя, то для Дьюї ліберальна утопія неможлива без об'єднаної спільноти й мережі прогресивних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bernstein R. J. One Step Forward, Two Steps Backward: Rorty on Liberal Democracy and Philosophy. *The New Constellation: The Ethical-Political Horizons of Modernity / Postmodernity* / ed. by R. J. Bernstein. Cambridge, 2007. P. 230–257.
2. Dewey J. *Liberalism and Social Action*. New York : Capricorn Books, 1963. 93 p.

3. Dewey J. The Problem of Truth. *The Middle Works of John Dewey, 1899–1924* / ed. by J. A. Boydston. Carbondale, 1978. P. 12–68.
4. Hickman L. A. *Pragmatism as Post-postmodernism: Lessons from John Dewey*. New York : Fordham University Press, 2007. 284 p.
5. Rorty R. After Philosophy, Democracy. *The American Philosopher: Conversations with Quine, Davidson, Putnam, Nozick, Danto, Rorty, Cavell, MacIntyre, and Kuhn* / ed. by G. Borradori. Chicago and London, 1994. P. 103–117.
6. Rorty R. A World without Substances or Essences. *Philosophy and Social Hope* / ed. by R. Rorty. London, 2000. P. 47–71.
7. Rorty R. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 201 p.
8. Rorty R. *Philosophy and the Mirror of Nature*. New Jersey : Princeton University Press, 1980. 401 p.
9. Rorty R. Postmodernist Bourgeois Liberalism. *Postmodernism: A Reader* / ed. by T. Docherty. New York, 2014. P. 323–328.
10. Shusterman R. Pragmatism and Liberalism between Dewey and Rorty. *Political Theory*. 1994. Vol. 22, no. 3. P. 391–413.
11. Spragens T. A. Reconstructing Liberal Theory: Reason and Liberal Culture. *Liberals on liberalism* / ed. by A. J. Damico. New Jersey, 1986. P. 34–53.
12. West C. *The American Evasion of Philosophy*. London : Palgrave Macmillan, 1989.

REFERENCES

Bernstein, R. J. (2007). One Step Forward, Two Steps Backward Rorty on Liberal Democracy and Philosophy. Bernstein, R. J. (Ed.). In *The New Constellation: The Ethical-Political Horizons of Modernity, Postmodernity*, pp. 230-257. Polity Press.

Dewey, J. (1963). *Liberalism and Social Action*. Capricorn Books.

Dewey, J. (1978). The Problem of Truth. Boydston, J. A. (Ed.). *The Middle Works of John Dewey, 1899-1924*, 6, 12-68. Southern Illinois University Press.

Hickman, L. A. (2007). *Pragmatism as Post-Postmodernism: Lessons from John Dewey*. Fordham University Press.

Rorty, R. (1994). After Philosophy, Democracy. Borradori, G. (Ed.). *The American Philosopher: Conversations with Quine, Davidson, Putnam, Nozick,*

Danto, Rorty, Cavell, MacIntyre, Kuhn, pp. 103-117. The University of Chicago Press.

Rorty, R. (2000a). *A World without Substances or Essences*. Rorty, R. (Ed.). In *Philosophy and Social Hope*, pp. 47-71. Penguin Books.

Rorty, R. (1989). *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge University Press.

Rorty, R. (1980). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton University Press.

Rorty, R. (2014). *Postmodernist Bourgeois Liberalism*. Docherty, T. (Ed.). In *Postmodernism: A Reader*, pp. 323-328. Routledge.

Shusterman, R. (1994). *Pragmatism and Liberalism between Dewey and Rorty*. *Political Theory*, 22(3), 391-413. DOI: <https://doi.org/10.1177/0090591794022003002>

Spragens, T. A. (1986). *Reconstructing Liberal Theory: Reason and Liberal Culture*. Damico, A. G. (Ed.). In *Liberals on liberalism*, pp. 34-53. Rowman & Littlefield Publishers.

West, C. (1989). *The American Evasion of Philosophy: A Genealogy of Pragmatism*. University of Wisconsin Press.

Zlatyslav Dubniak

Doctor of Philosophy, Assistant Professor, Department of Philosophy, Ivan Franko National University of Lviv; Lviv, Ukraine; e-mail: zlatyslav.dubniak@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7487-1816>

Philosophy of pragmatism: from epistemological to liberal theories

Abstract

The article examines the connection between the epistemological theories of pragmatist philosophers and their liberal projects. The American philosophy of pragmatism was devalued on Ukrainian territory throughout almost the entire 20th century. This influential intellectual tradition was considered hostile to Soviet ideologues even in the theoretical sections of philosophy, in the field of

understanding human knowledge, needless to say about the political philosophy of pragmatists. Considering this circumstance, an important task of the Ukrainian humanitarian community today is the holistic presentation of the philosophy of pragmatism in the national discourse and the development of those efforts that have been made in the last decades of independence. Using conceptual and comparative analysis, this study highlights the peculiarities of epistemological and political theories of such representatives of pragmatism as John Dewey and Richard Rorty. These two American philosophers not only proposed two versions of pragmatic epistemology, but also developed corresponding liberal theories. It is shown that for Dewey, naturalistic epistemology led to the criticism of traditional liberalism with its legitimation of inequality, as well as to the reconstruction of liberalism, rethinking the role of the individual, the community and the state in the process of social change. In contrast, Rorty, who interpreted pragmatism in the spirit of postmodernism and was interested in the destruction of traditional concepts, carried out a re-description of liberalism, the purpose of which was to refuse to attribute other goals to this ideology, except for the protection of individual freedom and privacy. In this way, American philosophers formed two original lines of pragmatic liberalism, which became part of the wider ideological discussions of the late 20th and early 21st centuries.

Keywords: John Dewey, Richard Rorty, philosophy of pragmatism, epistemology, ideology, liberalism, individual, community, state, freedom, equality.